

Уявіть собі світ, у якому немає грошей. Понад сотню років комуністи й анархісти (вже не кажучи про деяких крайніх реакціонерів, релігійних фундаменталістів і хіпі) тільки про це й мріяли. За Фрідріхом Енгельсом і Карлом Марксом, гроші — це лише інструмент капіталістичної експлуатації, що замінив усі взаємини між людьми, навіть усередині родини, на бездушні «грошові відносини». Як Маркс пізніше намагався продемонструвати у своєму «Капіталі», гроші перетворюють працю на товар, вони є надлишком, створеним чесною важкою працею, привласненим, а тоді перетвореним на матеріальні блага, щоб задовольнити невситиму жагу капіталістичного класу до нагромадження. Такі твердження доволі тривалі. Не так давно, у 1970-х рр., деякі європейські комуністи ще тужили за світом без грошей, як видно із цього утопічного потоку думок у британському журналі «Соціаліст стандарт» (*Socialist Standard*):

Гроші зникнуть... Золото, відповідно до бажання Леніна, зберігатиметься лише для того, щоб будувати з нього громадські виборальні... У комуністичних суспільствах товари будуть у вільному доступі й безкоштовні. Організація суспільства не спиратиметься на гроші... Несамовите і невротичне бажання споживати і запасати просто зникне. Стане абсурдним бажання нагромаджувати речі: не буде ані грошей, щоб їх привласнювати, ані робітників, щоб їх винаймати... Нові люди нагадуватимуть своїх пращурів мисливців і збирачів, які поклалися на природу, котра вільно і часто щедро забезпечувала їх усім необхідним для життя, а тому вони могли не турбуватися про своє майбутнє...¹¹

Утім, у жодній комуністичній державі (навіть у Північній Кореї) так і не винайшли, як на практиці обійтися без грошей¹². Навіть

поверхнєве знайомство з реальними суспільствами мисливців-збирачів виявляє, що життя без грошей має значні вади.

П'ять років тому з тропічних лісів Амазонії біля колумбійського міста Сан-Хосе-дель-Ґуав'яре вийшло плем'я нукак-маку. Народ нукак був загубленим у часі племенем, відрізаним від решти людства аж до моменту своєї несподіваної появи. Покладаючись винятково на впольованих мавп і зібрані фрукти, вони не мали уявлення про гроші. Як виявилось, вони також не мали уявлення про майбутнє. Нині вони живуть на галявині поблизу міста, а всім необхідним їх забезпечує держава. Коли їх запитують, чи вони сумують за джунглями, вони сміються у відповідь. Провівши життя в нескінченних пошуках їжі, вони вражені тим, що добрі незнайомці тепер дають їм усе необхідне і нічого не вимагають натомість¹³.

Життя мисливців-збирачів насправді, як казав Томас Гоббс про життя у природному стані, — «самотнє, жалюгідне, підступне, брутальне і коротке». Щоправда, до певної міри, блукання джунглями в пошуках мавп має деякі переваги, якщо порівнювати з виснажливою працею суспільств, що живуть із натурального сільського господарства. Антропологи довели, що багато племен мисливців-збирачів, що дожили до нашого часу, були менш безтурботні за нукак. Наприклад, серед народу хіваро з Еквадору близько 60 % чоловіків помирали насильницькою смертю. Для бразильського племені яномамо ця частка становить приблизно 40 %. Коли дві групи цих племінних народів несподівано натрапляють одна на одну, вони, здається, більш схильні битися за обмежені ресурси (їжу і плідних жінок), ніж вдаватися до комерційного обміну. Мисливці-збирачі не торгують. Вони радше здійснюють напади. Вони також не відкладають на майбутнє, а споживають їжу одразу ж, як знаходять. Тому їм і не потрібні гроші.

Гора грошей

Насправді без грошей обходилися і більш розвинені за плем'я нукак суспільства. 500 років тому одне з найрозвиненіших суспільств Південної Америки — імперія інків — не мало

грошей. Інки цінували естетичні якості дорогоцінних металів. Золото вони називали «потом сонця», а срібло — «сльозами місяця». Одиницею цінності в імперії інків була праця, саме так, як у пізніші часи це мало бути в комуністичних суспільствах. І так само, як і за комунізму, їхня економіка залежала від жорсткого централізованого планування та примусової праці. Проте в 1532 р. імперія інків була підкорена чоловіком, котрий, як і Христофор Колумб, прибув до Нового світу на пошуки дорогоцінних металів, які з часом планував монетизувати*.

Приблизно в 1502 р. Франсіско Пісарро, незаконнонароджений син іспанського полковника, у пошуках кращої долі перетнув Атлантичний океан¹⁴. Він був одним із перших європейців, що перетнули Панамський перешийок, щоб дістатися до Тихого океану, а в 1524 р. очолив першу з трьох експедицій до Перу. Пересуватися гірською місцевістю було важко, їжі не вистачало, а місцеві мешканці, котрих вони зустрічали, виявляли ворожість. Утім, теплий прийом, який улаштували другій експедиції в регіоні Тумбес, мешканці якої вітали прибульців як «дітей сонця», переконав Пісарро і його супутників у необхідності йти далі. Пісарро повернувся до Іспанії по королівський дозвіл на реалізацію свого плану вже як «губернатор Перу», щоб «розширити Кастильську імперію»**, після чого він спорядив три кораблі, зібрав 27 коней і 180 людей, оснащених найсучаснішою в тогочасній Європі зброєю: гарматами і механічними арбалетами¹⁵. Ця, третя, експедиція вирушила кораблями з Панами 27 грудня 1530 р. Майбутнім завойовникам знадобилося менше від двох років, щоб досягти своєї мети: вступити в протистояння з Атауальпою, одним із двох синів нещодавно померлого імператора інків Уайни Капака, які ніяк не могли дійти згоди.

* Конкістадори шукали як золото, так і срібло. Перше поселення Колумба на Іспаньолі (нині Домініканська Республіка), Ла-Ізабелла, було засноване для розробки місцевих покладів золота. Колумб також вважав, що знайшов срібло, але згодом виявилось, що єдині часточки цього металу містилися в тих зразках, які він зі своїми людьми привіз із Іспанії.

** Від часу одруження Фердинанда й Ізабелли в 1474 р. і до XVIII ст. країна, яку ми звемо Іспанією, фактично була союзом двох королівств: Арагону та Кастилії.

Атауальпа, який надто поспішно відкинув пропозицію монаха Вінсенте Вальверде підкоритися владі християн, кинувши на землю Біблію, відтоді міг лише спостерігати за тим, як іспанці, покладаючись в основному на той жах, який викликали в інків їхні коні (ці тварини були їм невідомі), знищили його армію. Це був приголомшливий державний переворот, якщо взяти до уваги, наскільки інки чисельно переважали іспанців¹⁶. Невдовзі Атауальпа зрозумів, чого саме прагнув Пісарро, і спробував викупити свою свободу, запропонувавши йому наповнити кімнату, у якій його утримували, золотом і дві такі кімнати — сріблом. Загалом, за наступні кілька місяців інки зібрали для іспанців понад 6 т 22-каратного золота і близько 12 т чистого срібла¹⁷. Попри це Пісарро наказав стратити полоненого, якого в серпні 1533 р. привселюдно задушили гартою¹⁸. Після падіння міста Куско через іспанське пљондрування від імперії інків нічого не залишилося. Навіть після повстання 1536 р., очоленого нібито керованим іспанцями новим богом-імператором Манко Капаком, іспанське правління міцно закріпилося, символом чого стало заснування нової столиці, Ліми. Формально імперія інків припинила своє існування в 1572 р.

Смерть Пісарро була так само жорстокою, як і його життя: у 1541 р. він загинув від ножового поранення, яке дістав у сутичці з конкістадорами. Але в кінцевому підсумку, його спадок іспанській короні значно перевищив навіть його власні мрії. Конкістадорів надихала легенда про Ельдорадо — індіанського короля, який під час святкувань нібито вкривав усе своє тіло золотим пилом. У регіоні, який люди Пісарро називали Верхнє Перу, на голих землях гір і туманів, де незвиклим до висоти людям було важко дихати, конкістадори знайшли дещо не менш цінне. Зловісно симетрична гора Сьєрра-Рико (буквально — «багата гора»), висота якої сягає 4824 м над рівнем моря, стала уособленням найвпливовішого образу багатства — це була суцільна гора срібної руди. 1545 р. індіанець на ім'я Дієго Гуальпа відкрив тут перші п'ять покладів срібла і таким чином змінив хід економічної історії світу¹⁹.